

Perspektywiczne problemy badawcze geografii

W analizie przedstawiającej charakter i funkcje nauk większą rolę niż ich przedmiot i metody odgrywają problemy naukowe, które poszczególne nauki podejmują i rozwiązują. Problemy naukowe stanowią bowiem zarówno główny składnik wyjściowy postępowania badawczego, jak i czynnik rozwoju nauki.

Problemy naukowe są zadaniami badawczymi, jakie się stawia i formułuje na gruncie określonej sytuacji problemowej, tj. gdy występuje obiektywny brak wiedzy naukowej oraz możliwość jej wytworzenia przy pomocy metod naukowych. Problemy naukowe są nieodłączne od metod naukowych i ich rozwiązywanie wymaga czasem opracowania nowych metod i technik badawczych.

Stawianie i rozwiązywanie wartościowych poznawczo i praktycznie problemów naukowych oraz konstruowanie nowych metod naukowych i technik badawczych wyznacza postęp naukowy. W naukach, w których cele poznawcze łączy się z celami praktycznymi, problemy naukowe konceptualizują problemy realne, tj. te sytuacje występujące w różnych sferach rzeczywistości, które wymagają przemian i przekształceń.

Całość aktualnych problemów danej nauki tworzy jej problematykę. Na problematykę tę oprócz szczegółowych problemów merytorycznych i metodologicznych składają się również problemy perspektywiczne, tj. problemy o szerokim zasięgu, wyznaczające kierunki badań i stanowiące główny składnik programów rozwoju dyscyplin naukowych. Według Bungego (1983, s. 283): „*Te właśnie problemy o szerokim zasięgu są racją bytu*

całych dyscyplin; jest wątpliwe czy uzyska się dla nich ostateczne rozwiązania, mimo że bada się je i robi postępy w ich rozwiązywaniu. Wszelkie problemy są jak hydry: gdy ucina się jedną głowę, wyrasta następna”.

W geografii problemy perspektywiczne odgrywają szczególną rolę, ze względu na ich znaczenie w kształtowaniu problematyki badawczej geografii. Dzieje się tak na skutek słabego rozwoju teoretycznego geografii oraz trudności w określeniu dziedziny geografii. W dyscyplinach dobrze rozwiniętych teoretycznie ich problematykę badawczą kształtują przede wszystkim podstawowe teorie naukowe. Geografia nie posiada takich teorii. Powoduje to budowę preteorii przedmiotowych określających dziedzinę geografii, ale i one nie określają jednolitego pola badawczego geografii (Chojnicki 1999b, s. 19). W tej sytuacji pole badawcze geografii i jej postęp poznawczy wyznaczają w znacznym stopniu perspektywiczne problemy badawcze.

Geografia pełni zarówno funkcje poznawcze polegające na wykrywaniu i ustalaniu faktów, a zwłaszcza prawidłowości i ich wyjaśnianiu, jak i funkcje użytkarne służące usprawnianiu działalności praktycznej, zwłaszcza przez diagnozowanie i planowanie (por. Chojnicki 1999b, s. 22). Słaby rozwój funkcji użytkarnych geografii, zwłaszcza w sferze planowania gospodarczego, ekologicznego i przestrzennego osłabia jej pozycję w nauce oraz w społeczeństwie. Zmiana tego stanu rzeczy wymaga nie tylko umocnienia jej modelu empirycznego, ale i podejmowania ważnych poznawczo i społecznie problemów badawczych o charakterze perspektywicznym.

Perspektywiczne problemy geografii muszą być więc z jednej strony związane z możliwościami poznawczymi geografii, a z drugiej odpowiadać ważnym wyzwaniom, jakie stoją przed społeczeństwem, które dadzą się zobiektywizować, a nie mają jedynie charakteru ideologicznego, jak to jest w koncepcjach neomarksistowskich lub postmodernistycznych. Powinny też kształtować nowe szczegółowe problemy i teoretyczne pojęcia organizujące badania oraz wzmacniać jedność geografii.

Na gruncie współczesnej geografii formułuje się różne koncepcje takich problemów. Ich analiza wykazuje różny stopień ich ogólności i zasięgu (por. Abler, Marcus, Olson 1992, *Rediscovering geography* 1997). Nie wdając się w ich omawianie, warto zwrócić uwagę i rozpatrzyć trzy koncepcje perspektywicznych problemów, które odgrywają znaczną rolę w ukształtowaniu współczesnej problematyki badawczej geografii, a które skrótowo można określić jako: 1) środowisko geograficzne–człowiek; 2) oddziaływanie w aspekcie przestrzennym; 3) globalizm–regionalizm.

Problem „środowisko geograficzne–człowiek”, formułowany zresztą w różnych wersjach (np. społeczeństwo–środowisko, system człowiek–środowisko, układ integrujący człowiek–środowisko), przyjmował różne interpretacje filozoficzne (deterministyczną, pozytywistyczną, probabilistyczną, materialistyczną i inne) oraz ujęcia (krajobrazowe, ekologiczne, systemowe itd.). Chociaż problem ten w zasadzie dotyczy badania zależności, jakie zachodzą między dwoma członami – środowisko geograficzne–człowiek to badania te: 1) programowo stawiały na pierwszym planie zagadnienia charakteru i zmian środowiska przyrodniczego jako układu, który ma charakter pierwotny i podstawowy w stosunku do podsystemu społecznego, 2) prowadziły do ograniczenia zainteresowań podsystemem społecznym do tych aspektów dotyczących jego organizacji przestrzennej i funkcjonowania, które są wyznaczone wpływem środowiska przyrodniczego. W konsekwencji doprowadziło to do silnego rozwoju geografii fizycznej w ujęciu wyspecjalizowanym, w której badanie relacji społeczeństwo–środowisko zeszło na drugi plan, oraz do rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej jako odrębnego systemu dyscypliny zajmującej się systemem społecznym, którego stale rosnąca złożoność i zmienność organizacji przestrzennej nie da się sprowadzić do uwarunkowań środowiska przyrodniczego. Gdyby konsekwentnie realizować ten program, geografia społeczno-ekonomiczna miałaby wtórne i drugorzędne znaczenie. Zasad tego programu często zresztą używano jako argumentacji dla ograniczenia pola badawczego geografii społeczno-ekonomicznej. Jej obecny rozwój w nikłym stopniu jest oparty na realizacji problemu środowisko geograficzne–człowiek.

Tak więc problem „środowisko geograficzne–człowiek” nie stanowi już koncepcji organizującej rzeczywistego pola badawczego geografii, chociaż nie wyczerpał jeszcze swojego potencjału badawczego.

Istnieje oczywiście szeroka i ważna problematyka badawcza dotycząca kształtowania i ewolucji środowiska geograficznego, związana z geografiami fizyczną kompleksową, ale stanowi ona tylko pewien fragment badań geograficznych, często zresztą traktowany w geografii fizycznej jako stosowany, mający charakter bardziej ekologiczny niż geograficzny.

Problem „oddziaływania w aspekcie przestrzennym” stał się głównym problemem organizującym pole badawcze współczesnej geografii. Sama nazwa nie oddaje w pełni treści tego problemu i może budzić wątpliwości. Koncepcyjnie problem ten dotyczy szeroko pojętych oddziaływań, powiązań i procesów, jakie kształtują strukturę przestrzenną i zmiany środowiska geograficznego oraz systemu społecznego wraz z jego układami materialnymi. Problem ten tkwi w koncepcji chorologicznej geografii, ale nie przeciwstawia aspektu przestrzennego aspektowi czasowemu

i procesualnemu, lecz łączy przestrzeń, struktury i procesy. Przedmiotem badań geograficznych są te procesy i oddziaływania, które determinują strukturę przestrzenną układów przyrodniczych oraz organizację przestrzenną i funkcjonalną systemu społecznego. Badania tych struktur, procesów i oddziaływań odbywa się przy uwzględnieniu odrębnego charakteru zachodzących zmian oraz odmienności organizacji przestrzennej układów przyrodniczych i społecznych.

Należy zwrócić uwagę, że przemiany systemu społecznego nie podlegają jakimś stałym prawom rozwojowym, jak to głosiła doktryna materializmu historycznego. To raczej w toku rozwoju społeczeństwa wyłaniają się nowe jego właściwości i struktury. Stąd nie ma równoległości w badaniach struktur przyrodniczych i społecznych. Prowadzi to do dość wyraźnej odrębności problematyki badawczej geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej. Nie jest łatwo przezwyciężyć dualizm badawczy układów przyrodniczych i społecznych, ale badanie ich wzajemnych oddziaływań jest komplementarne. Tak więc w obrębie problemu „oddziaływań w aspekcie przestrzennym” mieści się badanie zależności społeczeństwo–przyroda.

Problem „globalizm–regionalizm” obejmuje zespół programów i badań dotyczących charakteru procesów i struktur zachodzących w społeczeństwie i środowisku przyrodniczym w skali światowej i regionalnej (lub lokalnej).

Globalizm w aspekcie społecznym stanowi proces wzrastającej integracji świata, a zwłaszcza tworzenia się światowego systemu społecznego oraz umiędzynarodowienia gospodarki, kultury i polityki. Integracja ta odbywa się poprzez budowę światowych sieci, instytucji i podsystemów funkcjonalnych. W gospodarce system światowy tworzy rynek międzynarodowy i działalność wielkich korporacji; w kulturze – sieci telewizyjne i internet, a w polityce – międzynarodowe organizacje, jak ONZ i potęga militarno-polityczna USA (por. Kukliński 1990). Również w środowisku przyrodniczym zachodzą globalne zmiany, które degradują je i zagrażają ludzkości, np. w postaci efektu cieplarnianego, pokrywy ozonowej itp.

Równocześnie jednak globalizmowi towarzyszy wzrost zróżnicowania świata w skali regionalnej i lokalnej. W aspekcie społecznym przejawia się to w kształtowaniu podmiotowości i świadomości wspólnoty interesów społeczności regionalnych i lokalnych, niekiedy o charakterze etnicznym i narodowościowym. Politycznym wyrazem tego jest wzrost znaczenia samorządności i pewne osłabienie roli państwa na rzecz organizacji ponadpaństwowych i regionalnych, a ekonomicznym – znaczenie uwarunkowań regionalnych i lokalnych dla dynamiki rozwoju gospodarczego. Tak więc rola regionów jako terytorialnych podsystemów społecz-

nych znacznie wzrasta w życiu politycznym, kulturowym i ekonomicznym. Regiony terytorialne stanowią nie tylko główny składnik przestrzennego zróżnicowania świata, ale też instrument jego integracji. Opozycja i komplementarność wymiarów, którymi są globalność i regionalność, dostarczają geografii społeczno-ekonomicznej nowych ram koncepcyjnych dla badania procesów kształtujących strukturę przestrzenną świata.

Chociaż regionalność w badaniach geograficznych stanowiła zawsze podstawową kategorię pojęciową, to jednak nadanie jej interpretacji czysto analitycznej rozmyło jej znaczenie. Zrozumienie terytorialnego i systemowego charakteru regionu pozwala lepiej wykorzystać go w badaniach struktury przestrzennej świata i jej przemian.

Wprowadzenie koncepcji globalności i lokalności daje też nowy impuls badaniom geograficzno-fizycznym. Przede wszystkim wzmacnia integrację wewnętrzną geografii fizycznej przez wspólne badania wyspecjalizowanych dyscyplin geograficzno-fizycznych oraz rolę geografii w badaniach interdyscyplinarnych, czego przykładem jest program „Global Change”, promujący badania dotyczące długofalowych przemian środowiska w czwartorzędzie oraz funkcjonowania geosystemów w zakresie obiegu materii i energii.

Badania te mają swoje partnerstwo w programie „Human Dimension of Global Environmental Change”, zajmującym się problematyką ludzkiego aspektu globalnych zmian środowiska, którą podjęli głównie geografowie ekonomiczni (por. Kosiński 1996). Tak więc problem „globalizm–regionalizm” daje nową podstawę współpracy zarówno wewnątrz geografii, jak i współpracy o charakterze interdyscyplinarnym.

Wszystkie trzy przedstawione problemy w jakimś stopniu uzupełniają się, chociaż wprowadzają różne podejścia i preferują różne zagadnienia szczegółowe. W jakimś stopniu integrują też geografie. Nie należy jednak oczekiwać, że doprowadzą do powstania jakiejś podstawowej koncepcji, która zapewni jedność geografii. To raczej współpraca i wzajemne respektowanie istniejących odrębności mogą zapobiec jej dezintegracji.

Literatura

- Abler R., Marcus M.G., Olson J.M. (eds.), 1992, *Geography's inner worlds*, New Brunswick, New Jersey, Rutgers.
- Bunge M., 1983, *Treatise on basic philosophy*, 5, Epistemology and methodology I: Exploring the world, Dordrecht, Reidel.
- Chojnicki Z., 1999a, *Model metodologiczny dyscypliny naukowej [w:] Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Wyd. Nauk. Bogucki, Poznań, 83-96.

- Chojnicki Z., 1999b, *O geografii* [w:] B. Domański, W. Widacki (red.), *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia*, Inst. Geogr. Uniw. Jagiell., Kraków, 17-26.
- Kosiński L.A. (red.), 1996, *Issues in global change research: problems, data and programmes*, Internat. Social Science Council, Report 6, Geneva.
- Kukliński A. (red.), 1990, *Globality versus locality*, Univ. of Warsaw, Warsaw.
- Rediscovering geography*, 1997, National Academy Press, Washington D.C.

Prof. dr hab. Zbyszko Chojnicki
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu

The future research issues of geography

Summary

In analysing the nature and functions of an academic discipline, the issues these disciplines undertake seem more important than their subject and methodology. Indeed, research issues constitute the main departure point for a research procedure and a factor in the development of the discipline.

General scope of issues of a discipline comprises not just the entire range of its current issues, but also the prospective issues that establish the future research directions.

In geography, the prospective issues play a particularly important role in defining of its research interests. This is primarily a result of the inadequate theoretical development of geography and the problems with defining of its study object. The better-developed academic disciplines define their objects through fundamental scientific theories. No such theories can be found in geography. As a consequence pre-theories are being worked out to establish the object of geography, but they have also failed to define one single research field (Chojnicki 1999b: 19). Hence, the field of research and the progress in geography are to a large extent defined by the prospective research areas.

Therefore, on the one hand, the prospective issues of geography must be related to the cognitive abilities of the discipline, and on the other hand, they have to respond to significant challenges faced by the society, the challenges of an objective nature rather than ideological concepts of Marxism or postmodernism. The prospective issues of geography should also shape the new detailed topics of research and new theoretical con-

cepts that focus research, and promote unity of geography. It would be worth while looking into three prospective issues that have been playing a significant role in the development of the contemporary detailed issues of geography, which can be briefly describe as 1) the relations geographical environment-humans, 2) spatial interrelations and 3) globalism/regionalisation.

In a way all three of them complement each other despite their different approaches and different detailed issues. They also integrate geography to some extent. They should not, however, be expected to lead to some kind of a new concept that would ensure unity of geography. If anything is working towards avoiding its disintegration, it is rather cooperation and mutual respect for differences.